ÁNGEL AMOR RUIBAL OU CANDO A HISTORIA
DA LINGÜÍSTICA DEBE UNHA RECUPERACIÓN NECESARIA
REVISIÓN IDEOLÓXICA DAS SÚAS CLASIFICACIÓNS LINGÜÍSTICAS
E DALGÚNS CONCEPTOS RELACIONADOS¹

Ana García Lenza
Universidade de Santiago de Compostela

A participación neste simposio brindounos, aos meus compañeiros de proxecto de investigación Juan J. López Rivera e Javier Rivas² e mais a min, a oportunidade de descubrir e de achegarnos á obra lingüística dun dos intelectuais galegos máis insignes do século xx: Ángel Amor Ruibal. Admirados pola descuberta dun labor tan vasto e penetrante neste eido levado a cabo na nosa terra, non acabamos de comprender por que non tivemos ocasión de coñecelo con anterioridade, sendo ademais como foi profesor «de estudios superiores de lenguas orientales» nunha universidade que tiña a súa sede na mesma cidade en que nós nos formamos e traballamos³. Coas nosas contribucións a este simposio propuxémonos reclamar para o polígrafo galego o recoñecemento que na nosa opinión se lle debe en xustiza e a recuperación das súas valiosas achegas á historia da lingüística.

1. Este traballo realizouse ao abeiro do proxecto de investigación *Linguaxe e ideoloxía: o inventario da linguo-diversidade*, financiado pola Xunta de Galicia (PGIDIT02PXIA20406PR), e que ten como investigadora principal á Prof.ª Dra. Teresa Moure Pereiro, do Dpto. de Literatura Española, Teoría da Literatura e Lingüística Xeral da USC. Durante a súa elaboración, a autora gozaba dunha bolsa do *Programa Nacional de Formación del Profesorado Universitario, do Ministerio de Educación y Ciencia*.

2. [Os doutores Juan J. López Rivera e Javier Rivas participaron conxuntamente *Simposio Internacional sobre a Obra Filolóxico-Lingüística de Ángel Amor Ruibal (1869-1930)*, mais non entregaron á organización o texto da súa conferencia, razón pola cal non se recolle neste volume].

3. Cf., por exemplo, a portada da primeiro tomo da súa maior obra filolóxico-lingüística: *Los problemas fundamentales de la filología comparada. Su historia, su naturaleza y sus diversas relaciones científicas* (Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1904]). Faise constar alí, en efecto, que Amor Ruibal é «[p]rofesor en las Facultades de teología y Derecho Canónico y de Estudios Superiores de Lenguas Orientales en la Univ. Pont. Compostelana», ademais de «[c]anónigo de la A. M. I. Catedral de Santiago».

Neste traballo, en concreto, chámase a atención sobre o seu interese e a súa tolerancia coa heteroxeneidade do feito lingüístico, que resulta de sorprendente actualidade e que entronca cunha conciencia da realidade complexa e dinámica da linguaxe e mais, en consecuencia, cunha preocupación por dar conta dela tal como é. Igualmente moderna resulta a súa insistencia na relatividade e na flexibilidade das clasificacións, que non deben constrinxir os datos reais, así como unha maneira de entender certos conceptos caros á gramática histórico-comparada, tales como os de *lingua* e *dialecto*, que se adianta ao seu tempo. Porén, ás veces xorden na súa argumentación xuízos de valor inesperados, que casan mal con esa actitude igualitaria na consideración dos códigos lingüísticos: trátase de pegadas de tópicos moi estendidos no uso común (hai un século e, nalgúns casos, aínda hoxe) e de criterios cientificamente insostibles, sobre todo ao vincular os recursos de construción morfolóxico-sintáctica que empregan as linguas cunha suposta medida da súa perfección. Con todo, estas pequenas tachas, detectables só desde un punto de vista actual, non lle restan valor á doutrina lingüística de Amor Ruibal nin ás súas avanzadas propostas teóricas e epistemolóxicas; simplemente contribúen a que o vexamos máis próximo, xa que as contradicións son tamén un dos signos da nosa modernidade.

1. *Los problemas fundamentales de la filología comparada* comeza cunha apoloxía da «palabra» en abstracto que, malia a súa vaguidade, moi ben pode entenderse como unha reivindicación da importancia e da dignidade da linguaxe e, por extensión, de todas as súas diferentes manifestacións concretas, as linguas. Vexamos unha escolma de alusións neste sentido entresacadas do inicio mesmo da obra:

En la palabra encarna, vive y se nutre el pensamiento de los individuos y de los pueblos, transmitiéndose de generación en generación a través de las edades [...].

Guardadora de todos los tesoros del ingenio y del saber, potencia misteriosa que entre hombre y hombre, entre entendimiento y entendimiento[,.] establece corrientes inefables de ideas y de afectos, la palabra es vínculo poderoso que une en universal consorcio a los

hombres del Globo [...]. [...] [E]l lenguaje es[,] en el mundo de las inteligencias, manantial fecundo de actividad y colorido en las ideas, que con su benéfico influjo esplendora y vivifica. [...] [A]l desaparecer la palabra de los reinos del espíritu, se apagaría la lumbre que a nuestros ojos los ofrece con toda su variedad y hermosura, los revisite de forma sensible y presenta viviendo la vida misma de los hombres y de los pueblos [...]⁴.

Verbas coma estas abundan como testemuño non só dun interese intelectual, senón tamén dunha auténtica paixón pola linguaxe, sen cuxo pulo dificilmente ninguén tería atopado o ánimo para rematar unha obra da envergadura da de Amor Ruibal.

Pero, ademais, este encomio á facultade lingüística do ser humano constitúe, tanto polo seu ton coma por varios dos argumentos esgrimidos, un precedente das invocacións en prol da linguo-diversidade⁵ que comezaron a abundar a partir dos anos 90 do século xx, cando a lingüística académica e profesional comezou a tomar conciencia do preocupante ritmo ao que se está perdendo a variedade de patrimonio lingüístico e cultural da humanidade. Tanto Amor Ruibal coma estes lingüistas actuais, sobre todo desde o eido da ecolingüística, coinciden en salientar o papel da lingua como configuradora do pensamento e como instrumento de comunicación: o primeiro, para encarecer ese ente algo impreciso que chama a «palabra»; os segundos, para valorizar as distintas linguas do mundo. Aínda que sen o espírito combativo e o compromiso ideolóxico que impulsan en xeral os modernos defensores da diversidade lingüística (por exemplo, a catalá Carme Junyent⁶), en Amor Ruibal percíbese xa a idea de que a lingua contribúe decisi-

4. Á. Amor Ruibal, *Los problemas fundamentales de la filología comparada. Su historia, su naturaleza y sus diversas relaciones científicas. Primera Parte*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1904], p. 2. Nota: a partir de agora usaremos as siglas «PFFC I» para referirnos a este traballo.

5. Por usar a etiqueta proposta por Teresa Moure (*Universales del lenguaje y linguo-diversidad*, Ariel, Barcelona, 2001).

6. Entre outras obras, cf. C. Junyent, *Les llengües del món: ecolingüística*, Empúries, Barcelona, 1989 e *La diversidad lingüística: didáctica y recorrido de las lenguas del mundo*, Octaedro, Barcelona, 1999.

vamente a dar forma, transmitir e alimentar a cosmovisión da comunidade que a fala, polo que a súa desaparición supón non só a perda dunha riqueza en si mesma, senón incluso o perigo dunha ruptura do equilibrio dentro da sociedade e entre esta e o medio en que está instalada; nos seus propios termos, o risco dun «desquiciamiento social inevitable»⁷.

O noso autor decátase de que o interese por todas as linguas do mundo, mesmo como obxecto de investigación, partiu do afán da gramática comparada por coñecer as linguas indoeuropeas: unha vez explorados eses territorios, a filoloxía partiu na procura doutros novos sobre os que aplicar o mesmo método⁸. Aínda que este interese non implica necesariamente considerar que todas as formas de fala teñen a mesma valía e dignidade (de feito, como veremos máis adiante, tampouco Amor Ruibal mantén unha postura ata tal punto igualitaria) nin que todas merezan na mesma medida ser conservadas, si que revela unha actitude propicia e constitúe un primeiro paso imprescindible nesa dirección. Estamos ante un bo exemplo de como calquera actividade científica, por moi neutra e aséptica que poida parecer, ten no fondo unhas implicacións ideolóxicas en maior ou menor medida (e independentemente de que o científico sexa ou non consciente delas): o simple feito de tomar algo como obxecto de estudo implica, polo menos, o recoñecemento de que paga a pena estudalo.

Amor Ruibal detense na análise doutra cuestión relacionada coa da diversidade lingüística que resistiu bastante peor o paso do tempo, ata o punto de que na actualidade á maioría non nos parecerá merecente de tanta atención como el lle dedica, aínda que daquela era obxecto de moita controversia: o mito da torre de Babel⁹. Hoxe en día resulta cando menos chocante intentar un achegamento científico a algo que non pode ser máis ca artigo de

7. PFFC I, p. 3.

8. Á. Amor Ruibal, *Los problemas fundamentales de la filología comparada. Su historia, su naturaleza y sus diversas relaciones científicas. Segunda Parte*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1905], p. 59. Nota: a partir de agora usaremos as siglas «PFFC II» para referirnos a este traballo.

9. PFFC II, pp. 635-645.

fe, pero a interpretación que Amor Ruibal defende a este respecto, así e todo, foxe do dogmatismo máis ríxido e chama a atención pola súa flexibilidade. El non é partidario dunha lectura literal da pasaxe da *Xénese*¹⁰, aínda que, como era de esperar dada a súa condición de eclesiástico, tampouco se afasta da ortodoxia nin lle resta veracidade ao relato bíblico, ata o punto de negar taxativamente a posibilidade de achar evidencia ningunha na súa contra.

Na súa opinión, coma sempre solidamente argumentada, non hai necesidade de considerar que a confusión tivera en rigor un alcance universal, nin sequera que lle afectara á totalidade da poboación da que chama «raza caucasiana», senón máis ben, en todo caso, á lingua daquela rexión en concreto, a das chairas de Sennar¹¹; trátaríase, pois, dun fenómeno de ámbito local. Do mesmo xeito, advirte de que o relato bíblico nada di en sentido estrito dunha unidade lingüística anterior a este episodio e menos aínda de que os construtores da torre falasen a lingua primitiva: ambas as deducións carecen de fundamento malia seren, ao parecer, frecuentes. Amor Ruibal nega mesmo que do texto da *Xénese* haxa que inferir necesariamente que se producira unha confusión lingüística: cabe unha interpretación máis libre, que teña en conta

10. «Erat autem terra labii unius, et sermonum eorumdem. Cumque proficiscerentur de oriente, invenerunt campum in terra Sennaar, et habitaverunt in eo. Dixitque alter ad proximum suum: Venite, faciamus lateres, et coquamus eos igni. Habueruntque lateres pro saxis, et bitumen pro caemento: et dixerunt: Venite, faciamus nobis civitatem et turrim, cuius culmen pertingat ad caelum: et celebremus nomen nostrum antequam dividamur in universas terras. Descendit autem Dominus ut videret civitatem et turrim, quam aedificabant filii Adam, et dixit: Ecce, unus est populus, et unum labium omnibus: coeperuntque hoc facere, nec desistent a cogitationibus suis, donec eas opere compleant. Venite igitur, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui. Atque ita divisit eos Dominus ex illo loco in universas terras, et cessaverunt aedificare civitatem. Et idcirco vocatum est nomen ejus Babel, quia ibi confusum est labium universae terrae: et inde dispersit eos Dominus super faciem cunctarum regionum» (*Liber Genesis*, 11, 1-9; *Biblia sacra, iuxta Vulgatam Clementinam* [edición de A. Colunga e L. Turrado], La Editorial Católica, Madrid, 1985⁷ [1ª edición, 1946], pp. 9-10).

11. Deste xeito transcribe Manuel Casado Nieto (1912-1984), tradutor da Biblia ao galego (*Sagra Biblia en galego. Pentateuco*, Editorial de los Bibliófilos Gallegos, Santiago de Compostela, 1985, p. 30), o *Sennaar* da *Vulgata Clementina*.

o estilo poético e a abundancia de linguaxe figurada característicos da *Biblia*; nese caso é posible entender que na comunidade tivo lugar un trastorno social e/ou relixioso que provocou desacordo e división. De feito, nin sequera tivo por que tratarse dun milagre, dun feito sobrenatural propiamente dito: puido producirse unha confusión lenta e gradual, que seguiu o curso marcado pola «acción natural de la Providencia»¹².

A amplitude de criterio de Amor Ruibal lévao incluso a recoñecer que a diversidade lingüística do mundo pode moi ben explicarse sen necesidade de ter en conta a intervención de ningún prodixio divino; non obstante, tal constatación non o leva a desbotar a explicación mítico-relixiosa, senón, pola contra, a admitila precisamente na medida en que non contradí a razón e resulta verosímil ou, cando menos, compatible coa proporcionada pola ciencia da linguaxe. Sexa como for, o filólogo galego réstalle importancia ao debate sobre este tema, aínda que só sexa polo probable carácter local dos feitos narrados na *Biblia*, que xa se mencionou; en definitiva –di–, «la significación glotológica de dicho suceso aparece de efectos y extensión muy restringidos»¹³. E, en todo caso, en ningún momento da argumentación presenta a variedade de linguas como algo negativo, como unha tacha que se deba erradicar, tal e como sería normal se esa situación procedese dun castigo divino (xa que co castigo, por definición, se lle impón ao punido unha carga, unha pena, ou cando menos se lle nega algo que consideraba positivo). A diversidade lingüística é unha realidade, está aí e, a xulgar polas súas palabras do principio da obra, como vimos, a xuízo de Amor Ruibal está aí para ben.

Pero esta diversidade, por suposto, non significa imposibilidade de atopar puntos comúns, semellanzas entre as linguas: precisamente ese é o propósito da filoloxía comparada. Na actualidade sabemos que estas similitudes, á parte de ao puro azar, poden obedecer a tres causas xerais (non necesariamente independentes, senón capaces de actuar en combinación), que ademais serven como posi-

12. PFFC II, p. 641.

13. PFFC II, p. 645.

bles principios clasificatorios das linguas: a relación xenealóxica (é dicir, que as linguas compartan unha procedencia común), a situación de contacto xeográfico (que favorece os préstamos e que incluso pode dar lugar, no caso extremo, ao que se chama un feixe lingüístico ou *Sprachbund*) e, finalmente, o feito de que as posibilidades de variación estrutural están restrinxidas por unha serie de trazos universais da linguaxe e das linguas, e limitadas a uns tipos determinados¹⁴. A filoloxía comparada centrábase na primeira destas causas de afinidade entre as variedades lingüísticas, o vencello familiar, en concreto da man da subdisciplina que Amor Ruibal denomina «glotología histórica»¹⁵. Pero a filoloxía comparada tamén procurou establecer unha taxonomía de tipos de linguas en función da súa forma, en particular da súa morfoloxía; por iso pode considerarse, coas reservas oportunas, iniciadora ou precursora dese frutífero programa de investigación que hoxe constitúe a tipoloxía lingüística, ao ser a primeira en emprender unha comparación interlingüística rigorosa e sistemática como base da investigación sobre as linguas. Repasaremos a continuación algunhas das achegas máis salientables de Amor Ruibal á ciencia da linguaxe sobre estes dous aspectos da diversidade lingüística e as súas posibilidades de ordenamento, atendendo a conceptos relevantes tanto para a lingüística histórica coma para as clasificacións tipolóxicas.

2. As explicacións xenéticas da evidente existencia de semellanzas dentro da diversidade susténtanse na noción de *parentesco*, profusamente utilizada polo comparativismo desde os seus inicios, e que Amor Ruibal define como «*la semejanza de las resultantes lingüísticas de dos o más evoluciones diferentes de una misma lengua hablada en otro tiempo*»¹⁶. O parentesco detéctase por medio da comparación de variedades, de xeito que aquelas que parecen gardar unha relación desta caste forman unha familia, «*grupo de idio-*

14. Cf. B. Comrie, «Linguistic typology», en F. J. Newmeyer, ed., *Linguistics: the Cambridge survey, I: Linguistic theory: Foundations*, Cambridge University Press, Cambridge, U. K., 1988, pp. 447-461.

15. PFFC II, pp. 470 ss.

16. PFFC II, p. 191; cf. tamén PFFC II, p. 473.

mas cuyas diferenciaciones marcan la evolución de una lengua anterior, conservando un tipo de semejanza»¹⁷. Ese centro común e anterior constitúe pola súa vez o que se chama «lengua madre»: «*el estado primero de una lengua respecto de las varias etapas y evoluciones de ella en tiempos posteriores*»¹⁸; trátase dun concepto sempre relativo, pois nada impide que o tronco dunha familia sexa pola súa vez rama doutro tronco precedente, como acontece co latín, que é nai da familia romance e asemade descendente do indoeuropeo. Por iso resulta posible representar estes nexos familiares en forma de esquemas arbóreos, segundo o modelo das árbores de familia ou das árbores evolutivas da bioloxía.

Amor Ruibal adopta todos estes conceptos, o cal non ten nada de orixinal, como xa indicamos, por ser omnipresentes na investigación filolóxica da súa época; si resulta orixinal, pola contra, o recoñecemento explícito do seu carácter figurado e a defensa da súa lexitimidade como nomenclatura científica, que xerara certa controversia¹⁹. O filólogo de Barro é consciente de que as expresións que lle atribúen *vida* á linguaxe –tales como *linguas vivas* ou *mortas*, *linguas emparentadas*, *linguas nais*, *fillas* ou *irmás*, *nacemento* e *morte* das linguas– non poden entenderse en sentido propio; é evidente que se trata só de metáforas²⁰ (por exemplo, as linguas non aparecen de súpeto, como suxire a imaxe do nacemento), pero iso non lles quita dereito a formar parte da terminoloxía científica da glotoloxía. Afástase así de dúas posturas

17. PFFC II, p. 191.

18. PFFC II, p. 191. Nalgunhas ocasións, Amor Ruibal emprega tamén a expresión «tronco lingüístico»: «En el concepto de familia lingüística descúbrese ya al de tronco lingüístico o *lengua madre* de una familia de idiomas: es *el estado y forma primera de una lengua respecto de las varias etapas y diferenciaciones de la misma en sus ramificaciones posteriores*» (PFFC II, p. 473). Nótese, con todo, que noutra pasaxe da obra «tronco lingüístico» equivale a «familia», de acordo co uso máis estendido entre os especialistas: «[Georg] Curtius [1820-1885], entre otros, no dudó declarar que para remover toda duda acerca del tronco lingüístico ario, debía “suponerse con [August] Fick [1833-1916] en el período indo-germánico una doble *k*, es decir, una *k* gutural y otra palatal”» (PFFC II, p. 203).

19. PFFC II, pp. 103-106.

20. Cf., a este propósito, o traballo de V. M. Longa recollido neste volume (pp. 329-364).

extremas: por unha banda, os abusos do darwinismo lingüístico, que entendía a linguaxe como organismo en sentido literal; pola outra, a reacción completamente oposta a tales excesos por parte dos neogramáticos, que son radicalmente contrarios a calquera uso desta caste de termos. O noso autor constata que todas as artes e ciencias, incluso as matemáticas, empregan figuras retóricas para describir conceptos de difícil expresión verbal, sen atranco e mesmo en beneficio da súa precisión e claridade: a ciencia da linguaxe non ten por que ser unha excepción.

Amor Ruibal declárase partidario de achar relacións de parentesco entre as familias lingüísticas establecidas pola filoloxía comparada²¹, na medida en que é imposible determinar que as formas «primitivas» reconstruídas por ela o sexan realmente, é dicir, de orixe diversa e non redutibles pola súa vez a un tronco anterior. En concreto, dedícalle moitas páxinas á polémica cuestión do posible nexos entre as familias indoeuropea e semítica, argüindo a favor da súa posible unidade orixinaria: atopa indicios de semellanza que poden apuntar cara a aí e, en cambio, ningunha proba determinante en contra. Teña ou non razón nesta controversia en concreto, a súa actitude resulta de interese porque conecta, con todas as reservas oportunas, coa de lingüistas posteriores da tendencia dos *clumpers*, ou *aglutinadores*, na clasificación xenética de linguas, iniciada por Joseph H. Greenberg (1915-2000) nos anos 60 do século xx e continuada por outros autores como Merrit Ruhlen²²; estes procuran o establecemento duns poucos grandes grupos ou macrofamilias, o máis abranguentes posible, sen necesidade de ter reconstruído previamente a suposta protolingua orixinaria, e empregan unidades taxonómicas por riba da *familia*, como *phyla* e *stocks*²³.

No mesmo sentido, é consciente de que o coñecemento das linguas mortas de que non existen testemuños documentais (como o indoeuropeo) só pode ser conxectural: as reconstrucións da

21. PFFC II, pp. 420 ss.

22. Cf. B. Comrie, «Introduction», en B. Comrie, ed., *The World's Major Languages*, Croom Helm, Londres/Sydney, 1987, pp. 1-29.

23. M. Ruhlen, *A guide to the world's Languages*, Stanford University Press, Stanford, 1987.

paleolingüística especulan con hipóteses baseadas nos datos proporcionados polos descendentes aínda vivos deses idiomas, pero nunca será posible saber ata que punto acertan²⁴. Detectar semellanzas de familia entre unha serie de variedades non equivale a coñecer a lingua nai de que proceden; só implica que esas falas teñen unha orixe común. Do mesmo xeito, este e outros motivos lévano a rexeitar a posibilidade de descubrir a lingua primitiva e mesmo a expulsar do eido da ciencia calquera intento nesa dirección²⁵. A súa argumentación é de sentido común: non podemos estar seguros de ter chegado á lingua primeira se non a coñecemos a priori en certa maneira, o cal é imposible. Así Amor Ruibal lles pon freo aos excesos dalgúns filólogos entusiastas que pensaron que o método histórico-comparado lles serviría na súa peculiar «procura do Graal», pero sen negar, por suposto, a posibilidade de recoñecer nexos de parentesco entre os idiomas.

En relación co anterior, sinalemos outro indicio de modernidade nas ideas lingüísticas do erudito galego, relacionado tamén con estes aspectos do método histórico-comparativo que vimos tratando: a súa visión da suposta «antigüidade» das linguas. Hoxe sabemos que non cabe afirmar, agás con moitos matices, que un idioma sexa máis antigo ca outro²⁶; tal postulado parte dunha comprensión nula ou inadecuada do fenómeno do cambio lingüístico. Pode dicirse que unha lingua se falaba antes ca outra nun territorio dado; non así, en cambio, que sexa máis antiga en termos absolutos, pois é posible datar a chegada dun pobo a determinada rexión e con el a do idioma que falaba, pero non o é establecer a data de nacemento das linguas: cada unha non é máis ca unha abstracción dentro dun continuo evolutivo cuxa orixe se descoñece e que se parcela convencionalmente segundo criterios alleos ás súas transformacións internas. Amor Ruibal non chega a rexeitar totalmente

24. PFFC II, pp. 191, 206, 563.

25. PFFC II, pp. 693-697.

26. Referímonos, por suposto, a formas de fala contemporáneas entre si, é dicir, que se falen no mesmo período histórico: é obvio que as linguas mortas si son máis antigas ca as vivas, e que as linguas nais teñen que ser por forza anteriores ás súas descendentes.

falar de antigüidade, pero si que matiza que esta «no es absoluta, sino relativa a sus formas conservadas comparativamente a las que podemos estudiar en otros idiomas»²⁷. O feito de que unha lingua se conservase nun estado máis arcaico ca outra da mesma familia non quere dicir que sexa anterior; ao contrario, dándolle a volta ao argumento que tende a considerar máis recentes as formas de fala que máis difiren do seu tronco primitivo, cabe interpretar que as máis antigas sexan precisamente as que máis transformacións sufriron, pois tiveron máis tempo para que operase sobre elas o proceso do cambio lingüístico e xa pasaron polas fases en que se atopan as de aparencia máis arcaica. Por iso o noso autor aclara: «Lengua *más antigua*, por consiguiente, en el sentido filológico en que hablamos, no significa *idioma anterior* a otro, sino *forma más antigua conocida* en un idioma y *desconocida* en otro del mismo grupo»²⁸.

Un tipo particular de idiomas que pola súa natureza non entran nas clasificacións habituais constitúeno as chamadas linguas artificiais, ás cales se refire Amor Ruibal, aínda que sen deterse demasiado. Ao estudar a «fase glotolóxica» (así chama os períodos da historia da lingüística como disciplina) inmediatamente anterior ao nacemento da filoloxía comparada, salienta que un dos intereses do momento eran as especulacións sobre gramática xeral, a partir das cales xurdiu a hipótese de se sería posible unha lingua universal cunha gramática puramente filosófica²⁹. Tras ela está a mesma idea que sustenta as clasificacións tipolóxicas: que a variación interlingüística non é anárquica, senón que as súas posibilidades están limitadas por uns patróns xerais comúns³⁰. Xa René Descartes (1596-1650) cavilara sobre esta posibilidade, pero o pulo das linguaxes filosóficas comezou no último terzo do século XVII, cos intentos de John Wilkins (1614-1672) ou Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), entre outros. Hai que salientar que o propósito que alentaba estes proxectos non era tanto elaborar unha lingua común

27. PFFC II, p. 540.

28. PFFC II, p. 541.

29. PFFC I, pp. 372-373.

30. PFFC II, p. 387.

para toda a humanidade canto atopar un código que reflectise a natureza, un sistema lóxico e racional para formular todos os pensamentos posibles de xeito que fosen universalmente intelixibles. De aí que os proxectistas se esforzasen en organizar todos os conceptos segundo criterios filosóficos, mentres que a elaboración do inventario de signos que os representan e das regras para combinar eses signos ficaban nun plano secundario. Chama a atención que Amor Ruibal nin sequera mencione na súa extensa obra outros tipos de lingua artificial que apareceron ao longo da historia, algúns incluso máis antigos, como os chamados sistemas de *caracteres reais*³¹ do século XVII, ou os proxectos de lingua internacional, como o volapük e o esperanto, que xurdiron na segunda metade do XIX e viviron un éxito relativo e grande auxe precisamente nese cambio de século que ao noso autor lle tocou vivir³². Quizais esta omisión poida explicarse pola menor relación destes intentos cos obxectivos da filoloxía comparada, que constitúe o centro de atención de Amor Ruibal. Pero como tal desinterese parece ser xeral no gremio de lingüistas e filólogos, quizais haxa que buscar pola casusa nunha diferenza de prestixio: as tentativas de linguaxes filosóficas están avaladas por nomes de persoeiros como Descartes ou Leibniz, mentres que as doutras castes non conseguiron liberarse de certo menosprezo xeneralizado, ao seren vistas como os resultados dun pulo esencialmente lúdico (e mesmo como francas excentricidades).

3. Amor Ruibal ten unha concepción moi moderna e coherente da dicotomía *lingua/dialecto*, desenvolvida en varias pasaxes da súa grande obra: no capítulo II do primeiro volume³³, como parte da súa contra-argumentación a certos autores –F. Max Müller

31. Entre os cales destaca, como é sabido, o do antedito John Wilkins (*An essay towards a real character and a philosophical language*, Samuel Gellibrand/John Martin, Londres, 1668). Sobre a proposta de Wilkins, cf., por exemplo, L. Couturat e L. Leau, *Histoire de la langue universelle*, Hachette, París, 1903, pp. 19-22; U. Eco, *La búsqueda de la lengua perfecta en la cultura europea*, Crítica, Barcelona, 1999 [orixinal en italiano, 1993; tradución ao español por M. Pons], pp. 201-219.

32. Cf. T. Moure, *Outro idioma é posible: na procura dunha lingua para a humanidade*, Galaxia, Vigo, 2005.

33. PFFC I, pp. 40-41.

(1823-1901), en concreto— que avogan por incluír a lingüística entre as ciencias naturais; ou no capítulo VIII da segunda parte³⁴, ao repasar os conceptos fundamentais da subdisciplina que el denomina «glotología histórica». Ademais, redactou un breve ensaio titulado «¿Lengua o dialecto?», que trata especificamente este tema e que mostra o seu interese por el; mágoa que non chegase a ver a luz no seu día³⁵.

Vexamos unha primeira pasaxe reveladora a este respecto, onde presenta o proceso de abstracción conceptual que leva desde o máis particular, o que despois se chamaría *idiolecto*, ata a noción máis intanxible e irreal, a *lingua*, pasando polos *dialectos* (entendidos en primeiro lugar nun sentido estritamente xeográfico, como variedades rexionais, aínda que despois tamén lle atribuirá ao concepto unha dimensión histórica):

La lengua y el dialecto, no son cosas distintas, sino manifestaciones diversamente atendidas y consideradas; la lengua no está en el organismo social, sino en cuanto es puramente individual; por eso llámese dialecto o idioma, es peculiar de cada individuo, o sea, existe tan sólo en el hombre que le [sic] habla; y si de esta suerte cada hombre hace la *lengua*, cada lengua puede considerarse como dialecto personal, y así como de la suma de idiomas personales resul-

34. PFFC II, pp. 471-473.

35. Á Amor Ruibal, «¿Lengua o dialecto?», en *Album literario 1907 da Asociación Iniciadora e Protectora da «Real Academia Galega» da Habana*, Universidade da Coruña/Real Academia Galega/Xunta de Galicia, A Coruña, 2001, pp. 23-26. Como se fai constar no título do volume, o proxecto do *Album literario* fora concibido polos membros da *Asociación Iniciadora y Protectora de la Real Academia Gallega* (fundada o 17 de abril de 1905 por un fado de entusiastas da colonia galega da Habana). Aquela benemérita asociación cumprira os seus obxectivos (o 30 de setembro de 1906 constituíase oficialmente a *Academia*, nunha sesión celebrada no local da *Reunión Recreativa e Instructiva de Artesanos* da Coruña). Mais, para acadalo, tivera que contraer unha débeda cuantiosa. Desexosos de resolver aquel grave problema, os directivos da *Asociación* decidiran solicitar colaboracións para elaborar un *Album Científico-Artístico y Literario* que se vendería “a un precio módico” a fin de, co produto da venda, “salvar la deuda que gravita[ba] sobre [la] Sociedad” (cf. X. M.ª Dobarro Paz, «Noticias dun álbum», en *Album literario...*, *op. cit.*, p. 8). Con todo, «problemas de última hora farían inviable o proxecto e o Album» (X. M.ª Dobarro Paz, «Noticias...», *op. cit.*, p. 11), cuxa saída dos prelos estaba prevista para o 4 de setembro de 1907.

tan los dialectos regionales, el *substractum* de éstos da lugar a la lengua, y a su vez dialecto de la rama respectiva de donde procede³⁶.

Para Amor Ruibal, *lingua* é o conxunto sistemático e estable de unidades lingüísticas que serve como medio de comunicación verbal nunha comunidade, mentres que o de *dialecto* é un concepto histórico, que pon en relación a variedade a que se refire coa súa orixe ou con etapas anteriores da súa diacronía. Insiste moito en que se trata de nocións relativas entre si, ata o punto de que carecen de sentido se non se refiren unha á outra, e ambas poden referirse á mesma realidade lingüística, só que enfocándoa cada unha desde unha perspectiva. De feito, os étimos dos dous termos (o grego *διάλεκτος*, *-ov*, e o latín *lingua*, *-ae*, respectivamente) significaban orixinalmente o mesmo³⁷. Así, unha forma de fala chamaríase *lengua* «en cuanto instrumento glotolóxico de un pueblo, abstracción hecha de su relación de origen», e dialecto, «en cuanto forma lingüística en relación con otra superior o anterior que lo origina»³⁸.

O termo *dialecto*, ademais de referirse a unha lingua considerada desde o punto de vista da súa descendencia con respecto a outra, dá conta do elemento dinámico na linguaxe, da variación como o seu modo de ser intrínseco, da transformación, do cambio, xa que as alteracións («fonéticas», di Amor Ruibal³⁹, aínda que non só) son procesos totalmente naturais na linguaxe, e polo mesmo non deben considerarse xamais corrupcións, como certos gramáticos teñen defendido⁴⁰. É máis, o feito de que para a reconstrución paleolingüística resulten imprescindibles os datos proporcionados polas variedades dialectais casaría mal cunha consideración negativa destas últimas desde o punto de vista ideolóxico, aínda que moitos filólogos non parecían apreciar tal contradición. Fronte a unha realidade en que só existen as diferenzas lingüísticas, a supos-

36. PFFC I, pp. 40-41.

37. Á Amor Ruibal, «¿Lengua o...?», *op. cit.*, p. 24.

38. Á Amor Ruibal, «¿Lengua o...?», *op. cit.*, p. 24.

39. PFFC I, pp. 40-41.

40. PFFC I, p. 41.

ta unidade da lingua non é máis ca o conxunto de semellanzas (de novo, fonéticas, aínda que non só) que se poden atopar entre actos de fala particulares⁴¹; está constituída por aquilo que se recoñece como común e relativamente estable tras as diferenciacións dialectais e mesmo subdialectais. Para o catedrático compostelán, resulta imposible acadar unha definición abstracta de *lingua* que non incorra en coincidencia coa de *linguaxe*, porque «una lingua es institución y cuerpo sistemático tan concreto en un tiempo y lugar dados, que toda abstracción en su concepto sería la exclusión directa de lo que se intenta definir»⁴².

Perante a polémica existente na sociedade do seu tempo respecto de se certas variedades debían ser incluídas na categoría de *lingua* ou na de *dialecto*, Amor Ruibal toma partido como experto, revestido da autoridade que lle confire a súa posición académica no eido da filoloxía. Ten unha postura moi clara e deféndeala coa seguridade que outorga o convencemento de que a ciencia está do lado dun e de que os argumentos que se manexan son obxectivos e irrefutables. Sostén que a solución terá que axustarse a un criterio científico proporcionado pola glotoloxía e rexeita con contundencia a clasificación habitual, que lle dá o nome de «lingua» á forma oficial e literaria do idioma dominante nunha nación ou nun estado, e o de «dialectos» a todas as demais⁴³. Négalles validez explicitamente a tales argumentos, que el chama «geográficos», aínda que se trata máis ben de criterios político-administrativos (estar dentro de certas fronteiras territoriais e baixo determinada autoridade estatal) e de prestixio (fundado este na antigüidade e na profusión do cultivo escrito); ambos reflicten opinións nesgadas e prexuízos, polo que a distinción baseada neles, que denomina «vulgar» (en oposición á «científica» que el propón), só pode aceptarse, ao seu xuízo, en certos casos e como simple convención para

41. PFFC II, p. 472.

42. PFFC II, p. 473. Non entramos a analizar a evidente conexión entre a dicotomía *langue/parole* de Ferdinand de Saussure (1857-1913) e algunhas das ideas de Amor Ruibal que se veñen expoñendo a propósito da distinción *lingua/dialecto*.

43. PFFC II, p. 472.

evitar confusións⁴⁴. Amor Ruibal ten a agudeza de percibir a subordinación social e convencional que existe entre as nocións de *lingua* e *dialecto*, e a valentía de negarlle calquera validez lingüística a esa relación xerárquica, máis alá de que se poida considerar que dalgún xeito «se subordinan a ella [*scil.* á lingua] todas las formas particulares dentro de la misma estirpe»⁴⁵; é dicir, que se entenda a conexión xenética como xerarquía. Desde o punto de vista estrito da ciencia da linguaxe, pois, o debate sobre se unha forma de fala é lingua ou dialecto carecería en esencia de sentido.

No artigo «¿Lengua o dialecto?», Amor Ruibal revisa algúns dos problemas que presenta esa distinción vulgar e que demostran que debe ser desbotada⁴⁶. Por exemplo, pode conducir a absurdos como considerar dialectos da lingua oficial variedades que non proceden xeneticamente dela (como sería o caso do galego con respecto ao castelán), ou mesmo que nin sequera teñen parentesco ningún con ela (como o éuscaro igualmente en relación co castelán). De xeito similar, podería acontecer que, por avatares históricos, a lingua nai ficase restrinxida a unha extensión xeográfica ou funcional menor ca a dalgunha das súas descendentes, co cal se vería convertida en dialecto desta baixo o efecto distorsionador de tal distinción sustentada en criterios erróneos.

Xa que sae a colación, pode resultar interesante analizar a postura de Amor Ruibal sobre o galego a propósito da mencionada polémica sobre o estatuto de lingua ou dialecto. O autor exemplifica co galego o carácter relativo destes conceptos: igual ca calquera outra variedade lingüística, pode considerarse tanto unha cousa coma a outra, segundo a perspectiva desde a que se observe. Cómpre salientar a súa afirmación de que se trata dunha lingua por canto é a fala propia de Galiza, «porque es el medio lingüístico de los pueblos galaicos»⁴⁷; nada di da presenza do castelán, pero as súas palabras non parecen deixar lugar para entender que este

44. PFFC II, p. 472; cf. tamén Á. Amor Ruibal, «¿Lengua o...?», *op. cit.*, p. 25.

45. PFFC I, p. 40.

46. Á. Amor Ruibal, «¿Lengua o...?», *op. cit.*, p. 25.

47. Á. Amor Ruibal, «¿Lengua o...?», *op. cit.*, p. 25.

poida compartir nalgunha medida a condición de forma de fala propia ou característica do recuncho noroccidental da Península Ibérica. Esta postura obedece seguramente ao coñecemento da situación sociolingüística da Galiza do momento por parte de Amor Ruibal, galego e residente toda a súa vida en Compostela: aínda que o castelán desempeñaba todas as funcións prestixiosas (administración, xustiza, alta cultura, etc.), o galego era a lingua efectivamente usada na inmensa maioría dos intercambios comunicativos da vida cotiá no noso país.

Por outra banda, e contra o que a miúdo se oía na súa época, o noso autor aclara, coa mesma contundencia que caracteriza todas as súas afirmacións a este respecto, que o galego non pode ser considerado un dialecto do español nin sequera desde o punto de vista da súa filiación, xa que non procede del, senón, coma el, directamente do latín: o parentesco entre as dúas linguas non é de nai e filla, senón de irmás. Sitúao entre os dialectos neolatinos xunto co italiano, o romanés (estes dous máis semellantes á lingua nai có galego), o portugués, o castelán, o provenzal, o catalán e o francés (por esta orde, cada vez máis afastados do latín)⁴⁸. Chama a atención o feito de que non establece ningún vencello histórico máis estreito entre galego e portugués, senón que os sitúa ao mesmo nivel entre a descendencia do latín, malia que naquel momento xa se coñecían testemuños da literatura galaico-portuguesa medieval abondos para que non quedase dúbida de que nalgún momento se tratou (ou aínda se trata) da mesma lingua.

O interese de Amor Ruibal pola lingua galega faise patente tamén nun artigo titulado «La lengua gallega y su léxico etimológico»⁴⁹. A maior parte do espazo dedícase a explicar que unha mesma lingua nai, o latín, non evolucionara de xeito unitario, senón dando lugar a unha variedade de descendentes distintos. Non obstante, o verdadeiro propósito do autor nese artigo consis-

48. PFFC II, p. 503.

49. Á Amor Ruibal, «La lengua gallega y su léxico etimológico», *Almanaque Gallego*, Bos Aires, 1924. Citamos pola reimpresión que se publicou en *Grial* (25, 1969, pp. 354-359), con motivo do centenario do nacemento de don Ángel.

te en reivindicar o estudo científico da lingua galega dentro do obxectivo máis amplo de impulsar o rexurdimento da cultura propia do país, claramente imbuído da ideoloxía rexionalista tan en voga no primeiro terzo do século xx. Para que «dentro de la unidad nacional», di Amor Ruibal, «destaque la individualidad de la región en todas las manifestaciones de su espíritu y vida social»⁵⁰ e para revestir a lingua autóctona de certo prestixio intelectual⁵¹ non abonda o seu cultivo literario, nin sequera a publicación dun dicionario de uso como o da Real Academia Galega: cómpre tamén indagar nas súas orixes e analizar a etimoloxía das súas palabras, como se ten feito con outros idiomas, coa axuda do método histórico-comparativo. Precisamente parécelle que o estudo do léxico resulta de especial importancia para os que chama «idiomas regionales»⁵², porque estiveron e están suxeitos a máis avatares e non dispoñen de forzas unificadoras para contrarrestar os seus efectos, como si acontece coa lingua oficial do Estado. Por todo isto, para coñecer e dar a coñecer o carácter propio do galego e para enaltecelo, Amor Ruibal xulga imprescindible elaborar un dicionario etimolóxico, labor que el mesmo se declara disposto a acometer.

O máis salientable da súa postura é que non se limita a unha pose de simpatía pola nosa lingua, que podía estar máis ou menos de moda no seu tempo; aínda que tamén existe tal inclinación, o autor vai máis aló e manifesta un compromiso coa terra e coa dignificación da nosa cultura, poñendo ao servizo da empresa as ferramentas que el mellor sabe manexar: as da investigación filolóxica.

4. Por todo o anterior queda patente que Amor Ruibal ten un concepto do método histórico-comparativo tan moderno e non dogmático que lle permite relativizar as clasificacións a que este chega. É consciente de que son posibles tantas clasificacións como perspectivas poden adoptarse para achegarse ás linguas, e de que ningunha delas debe considerarse absoluta e definitiva por varias razóns; principalmente, porque ningunha é capaz de dar conta de todos os

50. Á Amor Ruibal, «La lengua gallega...», *op. cit.*, p. 354.

51. Á Amor Ruibal, «La lengua gallega...», *op. cit.*, p. 359.

52. Á Amor Ruibal, «La lengua gallega...», *op. cit.*, p. 358.

aspectos da realidade lingüística, e mais porque non existe acordo na definición dos conceptos de que parten moitas delas⁵³. Analiza as vantaxes e inconvenientes das cinco castes de clasificación que se teñen levado a cabo: a «geográfica», a «etnográfica», a «genealóxica», a «psicolóxica» e a «morfolóxica»⁵⁴. Ao seu xuízo, «las menos científicas y de menor importancia filológica»⁵⁵ son as dúas primeiras, mentres que a máis axeitada é a última, a morfolóxica⁵⁶, que ademais se complementa coas outras dúas ás que el tamén atribúe valor científico: a xenealóxica («la más perfecta desde el punto de vista filológico»⁵⁷) e a psicolóxica («reductible siempre a uha clasificación gramatical»⁵⁸). Aínda así, a clasificación morfolóxica tampouco está exenta de problemas; por exemplo, en todas as linguas aparecen fenómenos alleos ao tipo lingüístico a que se adscriben, polo cal a clasificación só pode ter carácter xeral⁵⁹.

Amor Ruibal suxire unha clasificación morfolóxica das linguas en «isolantes», «aglutinantes» e «flexivas»⁶⁰; non entraremos agora a analizar a súa proposta, senón que nos deteremos nalgunhas implicacións ideolóxicas dela que poden resultar de interese por canto mostran unha serie de prexuízos que estiveron fortemente arraigados na lingüística ata época recente. Dentro da lóxica da chamada «teoría de las tres fases»⁶¹, eses grupos fundamentais repre-

53. Cf., por exemplo, P. Regnaud, *Principios generales de lingüística indo-europea. Versión española, precedida de un estudio sobre la ciencia del lenguaje por el Dr. Á. Amor Ruibal*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1900], p. 78. Nota: a partir de agora usaremos as siglas «CL» para referirnos a este traballo (concretamente, á «Introducción» que asina Amor Ruibal).

54. PFFC II, p. 373-375.

55. PFFC II, p. 373.

56. «[E]s –di noutro lugar (CL, p. 79)– la más asequible y la [más] comúnmente admitida»; a súa vantaxe verbo da xenealóxica consiste en que esta última resulta de máis difícil aplicación, «porque se desconoce la naturaleza de muchos idiomas y se ignoran lenguas madres tal vez desaparecidas» (CL, p. 78). Sobre a clasificación morfolóxica, cf. tamén PFFC II, pp. 376 ss.

57. PFFC II, pp. 374.

58. PFFC II, pp. 375. Sobre a clasificación psicolóxica, cf. tamén PFFC II, pp. 382 ss.

59. PFFC II, p. 392.

60. PFFC II, pp. 416-417.

61. PFFC II, pp. 589 ss.

sentan os chanzos dun proceso de evolución case natural da linguaxe humana (*isolamento*, ou *monosilabismo* > *aglutinación* > *flexión*), que se detivo máis ou menos tempo nunha ou outra por causa de factores externos⁶². Así, a fase flexiva considérase a culminación do progreso, o estado lingüístico máis alto, perfecto e acabado; con certeza, non é casual que se sitúen nela os idiomas en que se formulou a teoría: «Es indudable que las lenguas llamadas monosilábicas representan glotológicamente [...] el estado más rudimentario en el lenguaje[;] como las de aglutinación y de flexión los estados intermedio y perfecto[;] respectivamente»⁶³.

Esta crenza leva a Amor Ruibal a soste que a familia semítica posúe «una verdadera perfección y superioridad filológica sobre las demás lenguas», debidas esencialmente á súa pertenza á «la categoría de la flexión», pero –apunta– «con los quilates de perfección máxima que *individualizan* la familia»⁶⁴, dados polo seu carácter de linguas «*inflexivas*» ou «*de inflexión vocal*», que representan pola súa vez o grao supremo dentro das flexivas. Esta interpretación dos feitos lingüísticos, común entre os lingüistas do século XIX, era resultado da concorrencia dun evolucionismo finalista (non se entendía, como actualmente, que os tres estadios mencionados constitúen un ciclo, unha dinámica de cambio circular, senón que se vían como unha liña de progreso sempre cara a adiante, cara a un punto culminante) e dun etnocentrismo que só era capaz de enfocar a realidade desde a posición cultural do investigador: xa que se consideraba que había linguas máis perfectas, non podían ser outras ca as propias. Artellábase así un discurso que corroboraba na orde lingüística a suposta superioridade cultural dos pobos europeos, e que resultaba, xa que logo, acaído dentro da lóxica do colonialismo daquela vixente⁶⁵.

62. PFFC II, p. 589.

63. PFFC II, p. 588.

64. CL, pp. 87-88.

65. Para unha análise das ideas que sustentaban a xerarquización valorativa dos tipos lingüísticos e outros intentos de establecer criterios para avaliar as linguas, cf. J. C. Moreno Cabrera, *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*, Alianza Editorial, Madrid, 2000, pp. 89-99.

As adhesións ideolóxicas que comentamos, asociadas á repartición das linguas en tres tipos morfolóxicos, están explicitamente relacionadas coa clasificación «psicológica», que se basea na súa aptitude «para expresar los conceptos»⁶⁶, e sobor da cal o propio Amor Ruibal admite que «no deja de ser una clasificación gramatical, si bien presentada en forma distinta de las demás»⁶⁷. Esta proposta de clasificación parte da visión da linguaxe como expresión do pensamento, polo que as linguas se dividen en función da maneira en que o manifestan no discurso (é dicir, segundo a forma das súas proposicións e frases), aplicándoselles etiquetas tan significativas coma as de «*formadas*» e «*no formadas*», ou «*perfectas*» e «*imperfectas*», propostas por Heymann Steinthal (1823-1899) e por Wilhelm von Humboldt (1767-1835), respectivamente⁶⁸.

A soa idea de que unhas linguas sexan máis aptas ca outras para verbalizar ideas, así expresada, resulta hoxe en día inaceptable, por ir en contra do *principio da efabilidade* ou *omnisimbolismo*⁶⁹, demostrado pola universalística⁷⁰, do cal segue a posibilidade de tradución entre todas as linguas: calquera contido expresable simbolicamente éo en calquera lingua humana. Non obstante, Amor Ruibal non afirma que haxa linguas *superiores* e *inferiores* nese sentido, como podería desprenderse do que levamos dito; ao contrario, sostén unha opinión bastante moderna verbo da igualdade funcional de todas as linguas, pois todas desempeñan o seu papel de xeito óptimo na sociedade respectiva: «no existe lengua alguna en que la frase en su sentido formal, o sea como expresión de concepto, deje de ser comparable a las demás, y por tanto lo mismo

66. PFFC II, p. 373.

67. PFFC II, p. 382.

68. Cf. PFFC II, pp. 382-384.

69. J. C. Moreno Cabrera, *Introducción a la lingüística: enfoque tipológico y universalista*, Síntesis, Madrid, 1997, pp. 21, 55-57.

70. *Universalística* equivale, grosso modo, ao termo *Universalforschung* ('investigación acerca dos universais da linguaxe'), cruñado e difundido por Hansjakob Seiler e mais os seus discípulos (cf., por exemplo, G. Brettschneider e Ch. Lehmann, eds., *Wege zur Universalforschung: Sprachwissenschaftliche Beiträge zum 60. Geburtstag von Hansjakob Seiler*, Narr, Tübinga, 1980).

puede servir como manifestación del espíritu un idioma de flexión que otro monosilábico, o aglutinante»⁷¹. Pero esta afirmación tan igualitarista contrasta con estoutra, que atopamos só unhas liñas máis abaixo na mesma páxina: «Esta transformación [*scil.* o tránsito desde o isolamento ata a aglutinación, e desde esta ata a flexión, que supón un progreso cara un maior grado de *síntese*] ni está sujeta a un proceso de tiempo fijo, ni necesita ejercicio especial de la inteligencia. Así se explica que pueblos salvajes de África, América y Oceanía hablen lenguas aglutinantes, algunas de ellas con fenómenos flexivos»⁷². É dicir, que á parte de mostrarse remiso a recoñecer que as non occidentais poidan ser linguas *plenamente flexivas* (como moito, aglutinantes, con mostras illadas de flexión), Amor Ruibal emprega os pobos que falan esas linguas *no plenamente flexivas* como proba de que a adscrición a un tipo lingüístico determinado non leva necesariamente aparelado un alto grao de desenvolvemento intelectual, dando así por feito que o deses pobos é menor.

Mais, por outra banda, Amor Ruibal nega a validez do darwinismo lingüístico (que postulaba unha correlación entre «razas menos desarrolladas [y] lenguas más rudimentarias, y viceversa»⁷³), porque constata que contradí a realidade da linguaxe, tanto desde o punto de vista semántico coma desde o gramatical:

En primer lugar, no existe lengua alguna que no sea apta para expresar las categorías de la idea y las variedades de los afectos. En este sentido no se da diferencia entre pueblos civilizados e incivilizados, entre hombres cultos y hombres salvajes; que si es verdad que no todos los idiomas de los pueblos incultos tienen voces aptas para determinados conceptos cuyos vocablos se conocen en lenguas desarrolladas, esto acontece de igual manera en las lenguas de la mayor cultura, las cuales, comparadas entre sí, distan mucho de resultar equivalentes en su material léxico; los que traducen de una lengua a otra [...] saben bien como es imposible en muchos casos

71. PFFC II, p. 625.

72. PFFC II, p. 625.

73. PFFC II, p. 671-672.

hallar un término adecuado a cada caso, sin recurrir a un circunloquio. Y esto[,] que no obsta para que se denominen perfectos idiomas aquellos en que pueden hallarse tan hondas diferencias de expresión y valor significativo, no puede invocarse para tachar de imperfecto ningún linaje de idiomas, sin faltar a la lógica de los propios principios⁷⁴.

[M]ientras existen idiomas con una morfología rudimentaria con civilización y cultura completa, se dan ejemplares de lenguas morfológicamente desarrolladas que no responden a una civilización conocida⁷⁵.

Apoia esta postura co exemplo dos misioneiros, que foron quen de transmitir nas linguas máis diversas os contidos da doutrina cristiá, e mais da avanzada cultura literaria da antiga China, acadada «a pesar de la indigencia de formas de su lengua»⁷⁶.

Apréciase nesta escolma de citas o que hoxe nos parece unha contradición ideolóxica entre unha lúcida conciencia de que todos os idiomas son igual de válidos, por unha banda, e, pola outra, unha tendencia conservadora a negarlles, malia todo, a mesma dignidade, segundo criterios claramente eurocéntricos. Vexamos outro fragmento revelador a este respecto:

Por esta misma independencia del concepto y de su signo, aparecen equiparadas como medio transmisor las lenguas más ricas y abundosas, a las más pobres e indigentes, siendo indudable que si hay contraste grande [...], p. ej., entre la gramática sánscrita, de evidente exuberancia morfológica, y la gramática china, que no tiene morfología, todos han encontrado en su lengua respectiva instrumento apto para el desarrollo de sus literaturas. La vida del espíritu, en efecto, revelada por ideas y sensaciones, [...] flotando siempre sobre el conjunto de la masa fonética, se descubre a través de ésta lo mismo que esté distribuida artísticamente en la lengua de elaboración más delicada, que aparezca con los contornos del más tosco cuadro lingüístico en el habla de un salvaje⁷⁷.

74. PFFC II, pp. 672-673.

75. PFFC II, p. 674.

76. PFFC II, p. 673.

77. PFFC II, p. 165.

Como se ve, dentro dun discurso progresista que trata de defender a igualdade intrínseca das linguas e a súa independencia das razas (por utilizar o mesmo termo ca Amor Ruibal, aínda que con conciencia da dubidosa lexitimidade de aplicalo para os seres humanos) e mais da situación tecnolóxica e cultural das sociedades correspondentes, agroman ideas preconcebidas, algunhas claramente discriminatorias. Este paradoxo pode explicarse porque tales ideas se atopaban moi asentadas na visión do mundo daquel lugar e momento histórico (a Europa de comezos do século xx), pero iso non as fai admisibles desde unha perspectiva actual. É o mesmo que acontece cos xuízos estéticos sobre os idiomas –por exemplo, o filólogo de Barro di que o árabe «es el más hermoso, el más desarrollado y perfecto de la familia semítica»⁷⁸–, que hoxe en día só se admitirían como opinións puramente persoais, nunca como asertos nun traballo de índole científica.

O eurocentrismo constitúe quizais o tipo de toma de postura ideolóxica (xeralmente implícita e a miúdo mesmo inconsciente) máis arraigada na lingüística, ata o punto de que se presenta aínda con frecuencia e con bastante pulo incluso na contemporánea, malia que dun xeito máis sutil e menos manifesto que hai un século. Con todo, xa daquela había quen detectaba e denunciaba algunhas das formas que adoptaba tal nesgo europeísta, por exemplo: a primacía (por non dicir exclusividade, nalgúns casos) concedida á familia indoeuropea na investigación glotolóxica. O propio Amor Ruibal séntese na obriga de xustificala para defenderse desas acusacións. Considera que se trata do «*centro* obligado en la materia [...], prestándose a maravilla al conjunto de investigaciones que garantizasen [...] la aplicación de los principios generales sobre ellas establecidas [sic], a los demás idiomas de la tierra»⁷⁹. Argüe que isto se debe a unha serie de características que supostamente fan do indoeuropeo o grupo máis apto para o estudo glotolóxico, sen decatarse de que a realidade é a inversa: tales trazos só se coñecen nel porque foi o máis estudado, se non o único estudado, en moitos

78. CL, p. 18 n. 1.

79. PFFC II, p. 508.

aspectos⁸⁰. A única razón obxectiva de verdade para esa prioridade das linguas indoeuropeas radica na abundancia de testemuños antigos de moitas delas, conservados por escrito. É certo que a filoloxía indoeuropea abriu o camiño para a investigación histórico-comparada doutros idiomas⁸¹, pero non pola especial natureza desa familia, senón por circunstancias accidentais; podíase igualmente ter comezado por calquera outra e estender os principios e a metodoloxía acadados ás restantes, incluída a indoeuropea.

5. En conclusión, en Amor Ruibal atopamos certa contradición ideolóxica entre a teoría que defende e algúns prexuízos que se infiltran na súa exposición. Isto non lles resta valor ás súas avanzadas ideas sobre a linguaxe nin ás súas importantes achegas teóricas e metodolóxicas, pero cómpre telo en conta para evitar os devanditos prexuízos na recuperación deste autor que desde aquí reivindicamos. Se ao catedrático compostelán se lle poden perdoar, dado o seu contexto (pois non se pode obviar que tamén os intelectuais son persoas do seu tempo, determinadas en boa medida pola cosmovisión predominante), non acontece o mesmo na actualidade, aínda que só sexa por atoparnos na chamada época do politicamente correcto. Xa é hora de que os lingüistas asumamos a nosa responsabilidade intelectual e nos comprometamos en desterrar os tópicos e as ideas discriminatorias que aínda hoxe, por desgraza, abundan no discurso sobre as linguas. E deberíamos conseguir desterralos non só da nosa disciplina, o cal pode resultar relativamente doado, senón tamén do discurso ordinario, do coñecemento común, facendo valer a nosa autoridade de expertos en materia de linguaxe. Igual que a astronomía convenceu de que a Terra non é plana, a lingüística debería ser quen de convencer de que non hai linguas *avanzadas* nin *primitivas*, *ricas* nin *pobres*, *fáciles* nin *difíciles*, en definitiva, de que non hai linguas mellores ca outras⁸². Non só en prol do rigor científico, senón tamén, e principalmente, por ética.

80. PFFC II, pp. 509-511.

81. PFFC II, p. 511.

82. Sobre a necesidade dun compromiso ético por parte da lingüística profesional, cf. T. Moure, «Ética y lenguaje», *El Basilisco* [2ª época], 33, 2003, pp. 47-56.